

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИВАННЯ В ОБ'ЄКТИ НЕВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

О.В. Кліменко

*Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна*

У статті досліджено особливості інвестування об'єктів невиробничої сфери на регіональному рівні. Визначено роль та місце невиробничої сфери у соціально-економічному розвитку регіону. Доведено необхідність розроблення інвестиційної стратегії з урахуванням соціально-економічних особливостей регіону.

ВСТУП

Важливим завданням соціально-економічного розвитку України на сучасному етапі є забезпечення стабільного та інтенсивного економічного зростання, в основу якого повинні бути покладені фактори, що визначають ресурсозабезпечене проходження цілого ряду соціально-економічних процесів, головним із яких повинен бути процес формування, а також результативне використання інвестицій.

Активність інвестиційних процесів є не тільки фактором, який визначає соціально-економічний розвиток країни, але й фактором, який відображає, якого рівня розвитку досягнула національна економіка і які тенденції змін складаються в ній.

Трансформація економічної системи вимагає нових методичних підходів до інвестиційного процесу, управління інвестиційною діяльністю, організаційних методів побудови економічної політики регіону.

Вагомий внесок у дослідження питань залучення інвестицій у місцеву економіку зробили А.Г. Гальчинський, М.С. Герасимчук, О.В. Кухленко. Проблеми розвитку ринкової інфраструктури та інвестиційної сфери досліджували В.М. Геєць, С.І. Мочерний, М.Г. Чумаченько.

Дефіцит інвестиційних ресурсів протягом останніх років залишається однією з головних проблем української економіки. За роки реформ в інвестиційній сфері утворився великий вузол надзвичайно складних проблем економічного, соціального й організаційного характеру. Створилася парадоксальна ситуація, при якій економіка, що володіє унікальними за масштабами і розмаїтістю природними ресурсами, висококваліфікованою робочою силою, значним інноваційним потенціалом, протягом багатьох літ переживала депресію. Спроби уряду активізувати інвестиції і дотепер не дали значних результатів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Сучасні умови господарювання диктують необхідність пошуку нових підходів до формування системи управління на регіональному рівні та розроблення методів економічного регулювання процесів соціально-економічного розвитку регіону. На регіональному рівні необхідно формувати інвестиційну політику й організацію господарської діяльності у невиробничій сфері з урахуванням соціальних інтересів населення і вимог ринку. У зв'язку з цим у статті поставлена мета обґрунтувати особливості інвестування об'єктів невиробничої сфери на регіональному рівні, а також визначити принципи та етапи формування регіональної стратегії інвестування.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом останніх семи років в Україні активізувалась інвестиційна діяльність, зросли обсяги як інвестицій в основний капітал, так і прямих іноземних інвестицій. У 2005 році обсяг інвестицій в основний капітал зріс у 16 регіонах (на 0,5 відсотка у Запорізькій області, 22,7 відсотка - у Луганській), прямих іноземних інвестицій - у 24 регіонах (на 5,1 відсотка у Тернопільській, у 2 рази - у Дніпропетровській), що дало змогу досягнути приросту відповідних інвестицій у цілому по країні відповідно на 1,9 та 81 відсотки [1].

Починаючи з 2001 року намітилася тенденція до зниження диференціації регіонів за прямими іноземними інвестиціями у розрахунку на одну особу. Так, у 2005 році різниця між максимальними (м. Київ - 1371,6 долара США) та мінімальними (Чернівецька область - 33,1 долара США) їх обсягами знизилась до 41,4 разу порівнюючи з 51,5 разу в 2000 році. Без урахування м. Києва ця різниця значно менша і становить 9,6 рази [1].

Поглиблення дисбалансу в економічно-соціальному розвитку на регіональному та місцевому рівнях істотно ускладнює реалізацію єдиної політики у сфері соціально-економічних перетворень, збільшує загрозу виникнення регіональних криз, дезінтеграції національної економіки; перешкоджає формуванню загальнодержавного ринку товарів і послуг; не дає змоги повною мірою використовувати потенціал міжрегіонального та прикордонного співробітництва; ускладнює вирішення екологічних проблем.

Основною проблемою взаємодії держави й організаційно-правових структур у галузі розвитку невиробничої сфери є визначення і здійснення конкретних заходів державної підтримки і стимулювання, що забезпечують позитивний економічний, у тому числі фінансовий ефект на народногосподарському і регіональному рівнях.

Для активізації інвестиційної політики в економічних системах різних рівнів діють багато класичних і нових інструментів, але саме наявність науково обґрунтованих підходів до формування регіональної моделі інвестиційної політики, збалансованих механізмів інвестування в розвиток регіонів, професійного управління інвестиційною стратегією суттєво впливає на темпи регіонального розвитку [2].

Дослідження та використання чинників активізації інвестиційної діяльності в містах і регіонах, створення привабливих умов у місцеву промисловість і соціальну інфраструктуру - це актуальні проблеми інвестиційної регіональної політики.

Інвестиції з фінансового погляду містять усі види активів, які вкладені у господарську діяльність з метою отримання прибутку, а з економічного - це видатки на створення, розширення, відновлення та модернізацію основного капіталу. З цього випливає економічна природа інвестицій, обумовлена закономірностями процесу розширеного відтворення продуктивних сил суспільства, а інвестиційна діяльність повинна забезпечувати не лише економічне піднесення, але й розвиток невиробничої сфери, підвищення рівня життя населення.

Економіка регіону, будучи підсистемою соціально-економічного комплексу країни, має риси системи, але при цьому проблеми регіону не є уніфікованим дзеркальним відображенням проблем загальної системи. Звідси виникає необхідність дослідження закономірностей регіональних відтворювальних процесів і розроблення механізму управління ними. Регіональні відтворювальні процеси, що охоплюють взаємозв'язки суб'єктів економіки регіону, дають можливість комплексно розглядати їх поведінку з позицій нових завдань економічного і соціального розвитку регіональної системи. Структура регіональної системи містить такі елементи, як виробнича і невиробнича сфери, населення, природне

середовище [3]. Для більш детального дослідження взаємозв'язків елементів регіональної системи подамо її у вигляді потоків ресурсів і результатів діяльності (рис. 1). Природне середовище регіону забезпечує мінерально-сировинними і паливно-енергетичними ресурсами як виробничу, так і невиробничу сфери; у свою чергу, матеріальне виробництво і соціальна сфера забруднюють природне середовище, викидаючи шкідливі речовини в атмосферу, скидаючи забруднені води у водойми і водостоки, займаючи родючі землі під санітарні зони, накопичуючи виробничі і побутові відходи. З матеріального виробництва у соціальну сферу надходять потоки матеріальних ресурсів у вигляді товарів народного споживання, засобів виробництва, енергетичних і вторинних ресурсів, фінансових ресурсів у вигляді коштів на утримання і розвиток соціальної сфери, причому ці кошти надходять як через бюджети, так і безпосередньо від підприємств на утримання і розвиток власних об'єктів соціальної сфери. У свою чергу, галузі соціальної сфери, забезпечуючи населенню умови життєдіяльності, шляхом надання послуг таких галузей, як охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальне господарство, громадське харчування, культура впливають на ефективність виробничої сфери. З елемента регіональної системи «населення» направляються потоки трудових ресурсів як у сферу матеріального виробництва, так і в соціальну сферу.

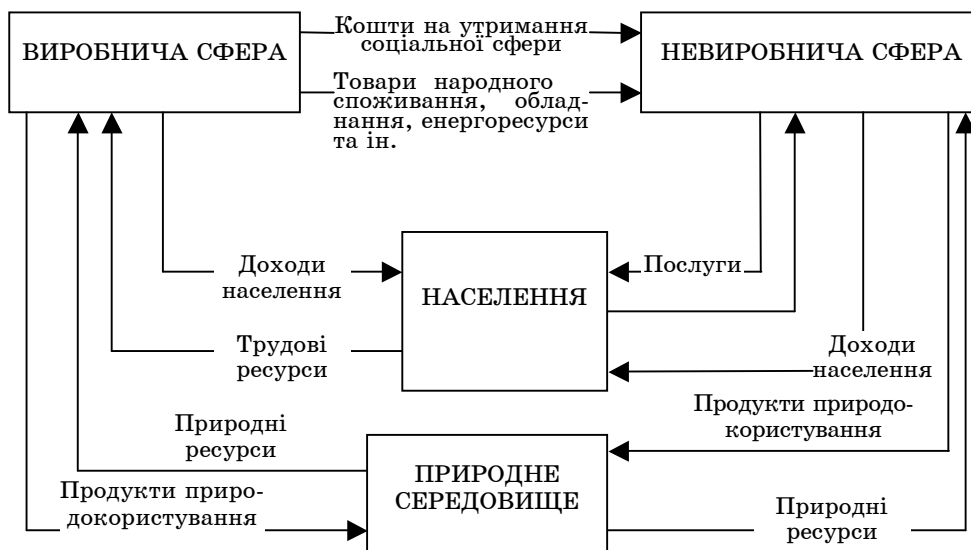

Рисунок 1 – Схема ресурсних взаємозв'язків у регіоні [4]

Особливості інвестування у соціальну сферу регіону обумовлені насамперед сутністю даної сфери і специфікою виконуваних нею функцій.

Поняття "соціальна сфера", будучи багатоплановим, має цілий ряд неоднозначних визначень: від лаконічного "невиробнича сфера" і "галузі послуг" до філософського "специфічна галузь суспільних відносин, що охоплює систему соціально-класових, національних відносин, зв'язку суспільства й особистості, а також сукупність соціальних умов і факторів життєдіяльності суспільних груп і особистості, їхнього розвитку й вдосконалення".

З позицій структурно-функціонального підходу соціальна сфера розкривається в двох основних площинах - через взаємодію людей із природою, економікою і відносинами із суспільством, один з одним. Перша

в цьому значенні охоплює "рукотворну природу", невиробничу сферу, соціальну інфраструктуру, житлові поселенські і містобудівні комплекси, друга – власне систему суспільних відносин, соціальних зв'язків [5]. Таким чином, спираючись на власну інфраструктуру (житло, установи освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, служби зайнятості і т.д.), соціальна сфера виконує такі основні функції:

- власне соціальну, тобто функцію підтримки і розвитку людської спільності;
- економічну, тому що в рамках даної сфери відбуваються розподіл і споживання життєвих засобів;
- функцію соціалізації, тобто забезпечення взаємодії особистості та суспільства, передачі історичного досвіду, традицій;
- гуманістичну функцію, тобто забезпечення умов життєдіяльності людей, гідного способу і якості життя.

Такі інвестиції спрямовані насамперед не на економічний ефект у вигляді доходу, прибутку інвесторів, а на досягнення соціального результату, що в остаточному підсумку виражається в поліпшенні якості життя населення регіону. Ця особливість накладає певну специфіку на методи обґрунтування і реалізації інвестиційних проектів.

Чіткого означення невиробничої сфери у системі статистичного обліку на сьогодні немає. Цю сферу ототожнюють із так званою соціальною інфраструктурою.

Соціальна інфраструктура – це сфера суспільного життя, яка забезпечує створення загальних умов для здійснення трудової, соціально-політичної, духовної та сімейно-побутової діяльності людини. До соціальної інфраструктури, а, отже, й до невиробничої сфери, крім названих вище галузей нематеріальних послуг, відносять також торгівлю і громадське харчування в тій їх частині, що здійснює реалізацію продукції.

Наявність у регіонах, містах і адміністративних районах достатньої для забезпечення потреб в обслуговуванні населення кількості підприємств, установ та організацій невиробничої сфери є важливою умовою формування фізично здорових, усебічно розвинутих, з високим рівнем професійної підготовки ініціативних працівників, які можуть ефективно працювати в умовах сучасного виробництва.

В Україні в дореформений період протягом тривалого часу частка зайнятих у невиробничій сфері коливалась в межах 22-25 % від усіх зайнятих. Сьогодні цей показник, за офіційними даними, перевищив 40%, але фактично, враховуючи тих, хто займається невиробничими видами діяльності без офіційної реєстрації (стихийна торгівля, приватна медична практика, репетиторство тощо) вона досягає 45-50% [6].

Ефективність інвестицій оцінюється в основному двома параметрами. По-перше, це суто економічний показник, який характеризує співвідношення між отриманим результатом і витратами згідно з інвестиційним проектом. По-друге, це показник соціального розвитку, який передбачає підвищення рівня життя населення, зниження рівня безробіття, покращання стану природного середовища тощо.

Ефективність інвестицій залежить від того, наскільки ця величина точно визначена. Не можна інвестувати кошти у невиробничу сферу на 1/4, 1/3 від необхідної величини. Ефекту ніякого не буде. Це все одно, що витратити на будівництво будинку тільки 90% потрібної величини. Ефект – недобудований будинок і заморожені засоби. Точно так само і з соціальними витратами. Їх неефективність йде від їх явної недостатності.

Інвестиційна роль основних складових невиробничої сфери різна. З економічної точки зору, вкладання в охорону здоров'я мають інфраструктурний характер, тобто створюють умови для нормальної участі працівників у виробничому процесі (фізично здорові люди рідше

хворіють, можуть працювати з повною віддачею, довше не виходять зі складу робочої сили). Інвестиції в освіту, формуючи робочу силу більш високої якості, дають пряму економічну віддачу через більш високу продуктивність праці. З цієї причини освіта поряд з наукою створює ядро інвестиційного комплексу нематеріального виробництва.

Найважливішими елементами невиробничої сфери є знання, які продукуються системою освіти, та стан здоров'я як показник екологічної, демографічної та виробничої політики. Тому інвестиції у ці напрямки життєдіяльності суспільства мають ефективний характер для усіх суб'єктів господарювання.

Оцінка ефективності при обґрунтуванні інвестиційних проектів у соціальній сфері припускає не тільки визначення складу і розміру витрат і кола наслідків, результатів, до яких вони приводять, але й вирішення завдання зіставлення показників, що мають різний вимір (наприклад, вартісне і натуральне) [3].

Поняття соціальної ефективності передбачає:

- ефект тривалого впливу на стан людей (удосконалення охорони здоров'я, освіти, культури, боротьби з забрудненням навколишнього середовища);

- ефект тривалого впливу на рівень життя (вдосконалення житлових умов, збільшення рівня доходів населення, поліпшення економічної обстановки і т.п.);

- економія часу, пов'язана з удосконаленням інфраструктури;

- ефективність, пов'язана з вартістю людського життя і її цінністю.

Для держави цілями соціального інвестування є підвищення національного доходу і якості життя населення одночасно, для комерційних структур, іноземних інвесторів і фізичних осіб – прибуток, для некомерційних організацій – підвищення рівня і якості життя за допомогою задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб.

Існують чотири основних показники ефективності соціального інвестування:

1 Соціальний ефект, що характеризує ступінь задоволення населення якістю життя (підвищення освітнього рівня населення, збільшення заощаджень тощо).

2 Соціальна ефективність – показник, який визначає підвищення рівня життя населення (виникнення додаткових соціальних послуг, зміна індексу споживчих цін, забезпеченість житлом, зниження смертності тощо).

3 Соціально-економічна ефективність – показник, що дає уявлення про економічну ефективність інвестиційних вкладань у соціальну сферу з урахуванням досягнутого соціального ефекту (зменшення вартісної оцінки послуг, зниження поточних витрат організацій соціальної сфери, зниження виплат з безробіття тощо).

4 Економічна ефективність – показник, що відображає економічну ефективність на основі співвідношення результатів до витрат (мінімізація витрат).

Регіональна модель інвестиційної політики – це цілеспрямована, науково обґрунтована діяльність місцевих органів влади щодо залучення та оптимального використання інвестиційних ресурсів з метою стійкого соціально-економічного розвитку та підвищення якості життя населення регіону.

Активність інвестиційної діяльності залежить як від інвестиційного клімату, так і від інвестиційної привабливості об'єктів інвестування.

Інвестиції у соціальну сферу регіону – це вкладання в охорону здоров'я, освіту, розвиток фізкультури і спорту, реалізацію різних соціальних програм і т.п.

Оцінка ефективності при обґрунтуванні інвестиційних проектів у соціальну сферу припускає не тільки визначення складу, розміру витрат і кола наслідків, результатів, до яких вони приводять, але й вирішення завднь зіставлення показників, які мають різний вимір.

Одним із найважливіших питань у процесі управління інвестиційною діяльністю є участь бюджетних коштів в інвестиційних програмах та рішення щодо надання підтримки підприємствам за рахунок коштів бюджету. Вирішення даного питання повинно бути об'єктивним, тому що першочергова фінансова підтримка повинна надаватися інвестиційним програмам, які мають пріоритетне значення для регіону.

Джерелами інвестицій у соціальну сферу взагалі повинні бути бюджетні і позабюджетні кошти. Формами фінансування при цьому, як правило, є субвенції або цільове фінансування проектів і програм.

Усі інвестиційні проекти повинні бути упорядковані за пріоритетами з розмежуванням за часом реалізації, наявністю джерел і можливостей фінансування.

При визначенні обсягів інвестиційної діяльності в регіоні необхідно враховувати такі чинники:

- загальнодержавну та регіональну політико-економічну ситуацію;
- можливості регіональної адміністрації використовувати свої повноваження та забезпечувати солідарність дій різних політичних груп у розвитку економіки регіону;
- рівень міжнародного та внутрішнього рейтингу адміністрації;
- соціально-економічну політику адміністрації у сфері оподаткування, переоцінки основних фондів, створення нових робочих міст тощо;
- ступень розвитку інвестиційної інфраструктури;
- інформаційне забезпечення інвестиційних процесів;
- рівень підготовки суб'єктів господарювання до отримання інвестицій.

Активність інвестиційної діяльності певного регіону залежить як від його інвестиційного клімату, так і від інвестиційної привабливості об'єктів інвестування. Фактори, що впливають на інвестиційну привабливість регіону, можна згрупувати в такий спосіб:

1 Територіальні фактори :

- економічні;
- політичні;
- законодавчі;
- природоохоронні;
- інфраструктурні;
- природно-кліматичні;
- ресурсні;
- демографічні.

2 Фактори, пов'язані зі станом об'єкта інвестування:

- фінансові показники;
- виробничо-технологічні;
- інфраструктурні;
- вхідні ресурси;
- стан менеджменту, маркетингу.

Для визначення рівня (індексу) інвестиційного клімату території виділяються найбільш важливі фактори на момент визначення даного показника. Високий індекс інвестиційного клімату одержує територія, яка має стабільну політичну, законодавчу, природоохоронну ситуацію,

високий рівень економічних, інфраструктурних, демографічних, природно-кліматичних показників.

Для залучення інвестицій у міську економіку також дуже важливі заходи, що підвищують рівень передбачуваності, відкритості, визначеності ситуації, що знижує рівень ризику для інвесторів.

Розроблення і реалізація регіональної інвестиційної політики здійснюються на основі концепції соціально-економічного розвитку регіону і передбачають:

- визначення пріоритетів, цілей і завдань інвестиційної політики, тобто формування інвестиційної стратегії;
- розроблення комплексу заходів щодо інвестування;
- визначення потреби в інвестиційних ресурсах;
- пошук і вибір джерел інвестицій;
- формування інвестиційних можливостей і заходів для їхнього розширення.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ІНВЕСТУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ НЕВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ

До основних принципів, що забезпечують підготовку і прийняття стратегічних інвестиційних рішень у процесі формування регіональної стратегії інвестування об'єктів невиробничої сфери, відносять:

1 Розгляд сектора невиробничої сфери як відкритої соціально-економічної системи, здатної до самоорганізації. Даний принцип стратегічного управління полягає в тому, що при розробленні регіональної інвестиційної стратегії інвестування об'єктів невиробничої сфери цей сектор розглядається як певна система, цілком відкрита для взаємодії з факторами зовнішнього інвестиційного середовища.

2 Облік регіональних стратегій розвитку, а також базових стратегій діяльності окремих підприємств невиробничої сфери. Будучи частиною загальної стратегії розвитку регіону, регіональна інвестиційна стратегія невиробничої сфери має стосовно неї підлеглий характер. Тому вона повинна бути погоджена зі стратегічними цілями і напрямками інвестиційної діяльності всього регіону.

3 Виділення домінантних сфер стратегічного інвестиційного розвитку регіону. Цей принцип дозволяє забезпечити ідентифікацію пріоритетних напрямків інвестиційної діяльності, які забезпечують успішну реалізацію її головної цільової функції – досягнення високого соціального розвитку регіону у довгостроковій перспективі.

4 Забезпечення гнучкості регіональної інвестиційної стратегії. Майбутньому розвитку інвестиційної діяльності властива значна невизначеність. Тому практично неможливо зберегти в незмінному вигляді розроблену інвестиційну стратегію на всіх стадіях процесу її реалізації. Стратегічна гнучкість являє собою потенційну можливість швидко корегувати або розробляти нові стратегічні інвестиційні рішення при змінних зовнішніх або внутрішніх умовах здійснення фінансової діяльності.

5 Забезпечення альтернативності стратегічного інвестиційного вибору. В основі стратегічних інвестиційних рішень повинен лежати активний пошук альтернативних варіантів напрямків, форм і методів здійснення інвестиційної діяльності, вибір найкращих з них, побудова на цій основі інвестиційної стратегії і формування механізмів її ефективної реалізації.

6 Облік рівня інвестиційного ризику в процесі прийняття стратегічних інвестиційних рішень.

7 Забезпечення розробленої регіональної стратегії інвестування об'єктів невиробничої сфери відповідними організаційними структурами управління.

Розроблення регіональної інвестиційної стратегії інвестування об'єктів невиробничої сфери передбачає такі етапи:

- визначення періоду формування інвестиційної стратегії;
- вибір стратегічних цілей інвестиційної діяльності;
- визначення напрямків інвестування і джерел фінансування;
- конкретизацію інвестиційних програм і термінів;
- оцінку якості розробленої інвестиційної стратегії;
- перегляд стратегії залежно від змін зовнішніх умов і стану невиробничої сфери.

Слід зазначити, що тривалість першого етапу залежить від загального стану економіки і розвитку ринку. В умовах нестабільної економіки вірогідність прогнозів розвитку визначається періодом 3-5 років. Галузева належність також впливає на період інвестиційної стратегії: найбільший термін характерний для інституціональних інвесторів (5-10 років), найменший – для підприємств – виробників споживчих товарів, роздрібною торгівлі і послуг (3-5 років). Визначення інвестиційних цілей стратегії (другий етап процесу) спрямоване на збільшення розміру капіталу, підвищення поточного доходу, забезпечення ліквідності і схоронності капіталу. Третій етап передбачає визначення напрямків інвестиційної діяльності і формування джерел інвестиційних ресурсів. Розроблення напрямків інвестиційної діяльності здійснюється шляхом вибору співвідношення різних форм інвестування на різних етапах діяльності, визначення галузевий і регіональної спрямованості вкладень. Формування інвестиційних ресурсів здійснюється шляхом прогнозування їх загальної потреби, визначення джерел і методів фінансування окремих програм і проектів, оптимізації структури джерел. Прогнозування загальної потреби в інвестиційних ресурсах полягає у визначенні обсягу реальних (виробничих) і фінансових інвестицій. Четвертий етап – конкретизація інвестиційних програм і термінів – передбачає наявність коштів і готовність до здійснення проекту. Оцінка якості розробленої інвестиційної стратегії на п'ятому етапі здійснюється на основі ряду критеріїв:

- погодженість із загальною стратегією розвитку регіону за цілями, етапами і термінами реалізації;
- внутрішня збалансованість цілей, напрямків і послідовності здійснення внутрішньої політики;
- погодженість із зовнішнім середовищем (інвестиційним кліматом, рівнем розвитку національної економіки);
- реалізованість з урахуванням наявних ресурсів (фінансових, кадрових, сировинних і технологічних);
- прийнятність рівня інвестиційних ризиків;
- фінансова, виробнича і соціальна ефективність.

Шостий етап – перегляд і коректування стратегії – ведуться на основі моніторингу за окремими напрямками інвестиційної політики і постійно мінливими внутрішніми і зовнішніми умовами діяльності.

ВИСНОВОК

Для активізації інвестиційної політики в економічних системах різних рівнів діють багато класичних і нових інструментів, але саме наявність науково обґрунтованих підходів до формування регіональної моделі інвестиційної політики, збалансованих механізмів інвестування в

розвиток регіонів, професійного управління інвестиційною стратегією суттєво впливає на темпи регіонального розвитку.

Для забезпечення обґрунтованості підходів до формування ефективної інвестиційної стратегії уточнено зміст поняття „регіональної моделі інвестиційної політики”. Основні принципи формування регіональної стратегії інвестування об’єктів невиробничої сфери повинні забезпечити соціально-економічний розвиток регіону. Необхідно враховувати особливості розвитку регіону, які впливають на інвестиційний клімат не тільки регіону, а й держави взагалі.

SUMMARY

PECULIARITIES OF INVESTING INTO ASSETS OF NON-PRODUCTIVE SPHERE ON THE REGIONAL LEVEL

O.V. Klimenko

The peculiarities of investing into assets of nonproductive sphere on the regional level are investigated. The role and place of nonproductive sphere in the social and economic development is defined. The necessity of investment strategy development integrating socio-economic peculiarities of the region is proved.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Брынцев А.Н. Формирование инвестиционного климата в условиях особой экономической зоны. – М.: ИД "МЕЛАП", 192 с., 2002.
2. Інвестиції в Україні: стан і проблеми//Національна безпека і оборона,–2006.– №6.– С.19-35.
3. Жданов В.П. Инвестиционные механизмы регионального развития. – Калининград: БИЭФ, 2001.
4. Зеленская Т.М. Социальная сфера: логистический аспект. - СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2002.
5. Миронова Т.Л., Полонская Н.А. Использование воспроизводственного подхода в управлении социально-экономическим развитием региона// Экономические науки.– 2000. – № 3.– С.75-79
6. Экономика городов: Украинский и мировой опыт: Учебное пособие / Под ред. В. Макухи. – К.: Основы, 1997. – 243 с.
7. Пушкар А. Системи управління стратегічним розвитком//Бізнес інформ. – 1997. – №11. – С. 59-61
8. Управление развитием социальной сферы муниципальных образований: Учебно-методическое пособие/Под общ. ред. Е.В. Тишина. - М.: РИЦ "Муниципальная власть", 2001.

О.В. Кліменко, аспірант, СумДУ, м. Суми

Надійшла до редакції 16 жовтня 2007 р.